

ESPAI DE NATURA**EL FAIG AL MASSÍS
DELS PORTS**

Cristina Cardona Mestre
Natàlia Jiménez Mestre
Víctor Reverté Querol

CENTRE DE NATURA
ARABOGUES

Les fagedes dels Ports són comunitats vegetals procedents del centre i nord d'Europa. Han pogut sobreviure als Ports, lluny del seu òptim natural, gràcies a les condicions ambientals tan peculiars que es donen en alguns indrets d'aquest massís. Són també unes de les fagedes més meridionals del continent europeu i han merescut una especial protecció per la seua importància científica i ecològica, a més del seu notable interès paisatgístic. Des del juny de 2001 constitueixen una reserva natural parcial de 867 ha situada entre els municipis de La Sénia, Roquetes, Tortosa i Mas de Barberans.

L'ARRIBADA DEL FAIG ALS PORTS

El faig va arribar a les nostres contrades durant les glaciacions del quaternari. Durant aquell dilatat període, les successives davallades de les temperatures van obligar la flora i fauna del centre i nord d'Europa a buscar unes condicions climàtiques més favorables i els Ports esdevingueren un recer per a moltes espècies que emigraven cap al sud, entre elles el faig. Durant els períodes interglacials, quan les temperatures pujaven, el procés s'invertia i les espècies eurosiberianes tornaven al seu lloc d'origen. Algunes, però, van poder sobreviure en els seus nous hàbitats aprofitant les condicions microclimàtiques i ecològiques d'alguns paratges ben determinats. Les fagedes dels Ports són, doncs, una reminiscència d'aquelles migracions prehistòriques.

UN ARBRE DEL CENTRE D'EUROPA

El faig, arbre típicament centreeuropeu, vol climes humits, sense sequeres estivals i amb unes precipitacions mínimes anuals de 1000 mm, 200 mm dels quals s'han de donar a l'estiu. No li agraden els sòls entollats i creix en sòls porosos i airejats. Demana també hiverns freds, però sense glaçades tardanes que perjudicarien el seu desenvolupament. Pel que fa al substrat, creix tant en sòls calcaris com silícics. El factor limitant de la seua distribució és la precipitació, sobretot l'estival, pels elevats requeriments hídrics de l'espècie durant el període vegetatiu, quan desenvolupa el seu abundant fullam i es dona una elevada transpiració.

Perquè pugui viure en zones mediterrànies de pluges escasses i sequera estival, el faig ha de trobar condicions especials que compensin la manca de precipitació. Així, mentre que en les zones més nòrdiques pot arribar al nivell del mar i ocupar àrees de plana, a mesura que disminueix la latitud, augmenta la seua altitud i comença a ocupar vessants muntanyoses, buscant els fons de barrancs, les ombries i les zones de boires abundants que disminueixen l'estrès hídric que podria patir a l'estiu.

Aquestes condicions excepcionals es donen en certs indrets dels Ports i qualsevol pertorbació d'aquest delicat equilibri ecològic podria perjudicar la persistència de les fagedes.

UN ARBRE MAJESTUÓS

El faig és un arbre caducifoli de gran port, escorça llisa i color cendra, de fins a 30-35 m d'alçada. Brota i comença a formar el seu fruit a la primavera, cap a l'abril o maig. A l'estiu ja ha desenvolupat un fullam espès, amb un recobriment del 95%, que pràcticament impedeix l'arribada de llum als estrats inferiors. Pel setembre, el fruit (les fages) ha madurat i es dissemina lentament; les fulles prenen uns tons vermellorsos i groguencs. És llavors quan les fagedes es troben en la seua màxima esplendor. Més tard, quan cauen de l'arbre, aquestes fulles formen una catifa espessa que enriqueix el sòl.

DUES COMUNITATS VEGETALS

En la majoria de fagedes, l'arbre dominant i gairebé exclusiu en l'estrat arbori és el mateix faig. Als Ports, aquesta exclusivitat es perd ocasionalment per la presència del pi rojal, ja que les fagedes es troben en seu domini, i la d'altres arbres com l'oró o auró, la maçanera borda o moixera, el grèvol i el teix.

Les fagedes dels Ports, situades al límit de la seua distribució, són en realitat comunitats de transició cap a les rouredes seques més típiques del clima mediterrani i el faig hi conviu amb altres espècies arbustives: l'avellaner, el boix, el grèvol, el ginebre, el corner, l'arç blanc, etc. L'estrat herbaci està format per plantes anuals que completen el seu cicle abans que el faig hagi desenvolupat les fulles.

Per tant, no totes les fagedes són idèntiques i es pot establir una tipologia en funció de les espècies que acompanyen el faig. Als Ports hi ha dos comunitats, ben definides pels estudiosos de la botànica.

El primer tipus és la fageda amb boix. L'estrat arbustiu està dominat pel boix, a més d'altres espècies submediterrànies. A l'estrat herbaci es pot trobar el càrex digitat i la prímula vera. Tot i que aquest tipus de bosc es dona també a d'altres indrets dels Països Catalans, la importància de la seua localització als Ports ve donada pel fet que és una de les més meridionals. Aquesta situació límit és sinònim de fragilitat i, per tant, obliga a extremer les mesures de conservació.

El segon tipus és la fageda amb prímula. Es caracteritza per la presència de la prímula acaule, a més d'altres espècies, la majoria presents a la fageda amb boix. Aquesta fageda amb prímula acaule no es troba enlloc més.

La situació de les dues fagedes dintre del massís es pot diferenciar lleugerament. La fageda amb boix se situa a les vessants més ombrívols, on juga un important paper de subjecció del sòl; en canvi, la fageda amb prímula acaule es pot trobar a les fondalades humides, on el sòl és més ric. Totes dues busquen els indrets on les boires són freqüents, però la fageda amb boix acostuma a situar-se una mica més amunt.

LOCALITZACIÓ DEL FAIG

AL MASSÍS DELS PORTS

Un dels estudis més importants sobre la localització del faig al massís dels Ports és l'estudi d'Antoni Curcó i Masip realitzat a finals de la dècada dels vuitanta, anomenat *Estudi de protecció i delimitació de les fagedes dels Ports de Beseit*.

Aquest estudi ha estat d'una gran utilitat per complementar dades sobre la situació del faig i com a base per comparar i aprofundir en l'estudi de les fagedes.

A les Faixes Tancades el faig troba el seu refugi envoltat de cingleres.

El massís dels Ports té una orografia accidentada com a conseqüència de processos geològics i climàtics, tot donant lloc a una sèrie de paratges interessants tant a nivell biològic com paisatgístic.

Les fagedes dels Ports es troben en un àrea molt concreta del massís, a les capçaleres de diversos barrancs que naixen a la carena formada pels cims de Caro (1.447 m), Serrassoles (1.314 m), el Negrell (1.343 m) i el Tossal d'en Cervera (1.314 m). Aquesta carena separa les conques que originen els barrancs del Matarranya, la Galera i la Fou.

El faig es troba a unes altituds d'entre els 850 – 1.300 m, però la situació òptima és al voltant dels 1.100 – 1.300 m, (CURCÓ, 1989). El faig ocupa el peu de grans cingleres, en punts amb forta pendent, i es dispersa pels barrancs cap a zones més baixes, sempre buscant l'ombria per superar els calorosos estius mediterranis.

Les zones on es coneix la presència de faig són: Racó de l'Avellanar, Serrassoles, barranc de la Galera, barranc de Capatx, Vallcaneres i el Negrell. Tot seguit es localitza cadascun d'aquest punts:

Racó de l'Avellanar: és el reducte de faig més septentrional de tot el massís, es localitza a la capçalera del barranc d'Orió. Les espècies més abundants són els avellaners i els orons, mentre que el faig només es troba en punts concrets i barrejat amb la resta d'arbres.

Serrassoles: el relleu està conformat per les cingleres situades a les capçaleres dels barrancs del Regatxol i Millers, sota la carena que s'estén per la Mola del Boix, Serrassoles i Tres Pins, i fins a la confluència amb el barranc de Capatx. En aquesta zona el faig es troba al peu dels cingles de Serrassoles i no forma un bosc, però sobresurten bons exemplars entre les pinedes.

Barranc de la Galera: hi ha dos nuclis principals, el Coll de l'Assucar i les Faixes Tancades de la Vall. El Coll de l'Assucar, a l'entrada de Casetes Velles, no hi ha gaire exemplars de faig, però n'apareix algun a l'ombria dels barranquets. Aquest punt té la singularitat d'estar orientat cap a la Vall (direcció nord-est) igual que la Portella de

Calça i les Faixes Tancades. Es tracta d'una zona on l'erosió ha originat tarteres i canals que són el refugi de les Fagedes de la Vall. La presència del faig a la Canal de la Sitja, el Riuet, Faixes Tancades i la Canal d'en Ganyó és important per la seua continuïtat.

Barranc de Capatx: la capçalera del barranc de Capatx està situada a Casetes Velles, i les seues aigües fan cap al Matarranya. Sota els cingles de Capatx hi ha un grup de faig barrejat amb la pineda de pi roig. Cal destacar una ombria entre la font de l'Onso i el Mas del Frare on s'observa una gran quantitat d'orons, avellaners i on sobresurten exemplars joves de faig.

Vallcaneres: la zona anomenada les Vallcaneres compren els barrancs del Retaule, de la Carrasca i els Cirers. A

Una rama de faig a la tardor.

la confluència d'aquests apareix el barranc de la Fou.

La fageda del Retaule és la més representativa i extensa del massís; compta amb dos arbres monumentals, el Pi Gros i el Pare Faig. Les fagedes dels barrancs de la Carrasca i dels Cirers són de característiques semblants, amb unes poblacions de faig disseminades per les fondalades. Al barranc de la

Carrasca hi ha la font del mateix nom on es troba el tercer arbre monumental de la zona, la Carrasca Grossa.

El Negrell: cim amb 1.344 m és ben conegut per la situació que ocupa en l'alineació de cims que constitueixen la vessant d'influència marítima dels Ports. En aquest punt el faig és situa a la capçalera del barranc de les Tosques, més concretament a l'interior del Canal Negre. És el reducte de faig més meridional dels Ports i no està inclòs en la reserva natural parcial de les Fagedes.

Varietat de colors a la fageda.

LA CABRA I ALTRES ANIMALS

La diversitat faunística de la zona presenta un elevat interès, no només per la seua abundància i varietat d'espècies, sinó també per la presència d'alguns endemismes.

L'any 1966 es va promulgar la Llei que estableix la Reserva Nacional de Caça dels Ports, encara vigent. La Llei ordena els recursos de la caça major de manera que l'aprofitament cinegètic pugui representar una font d'ingressos

per als municipis. Les fagedes dels Ports es troben incloses dintre d'aquesta Reserva Nacional de Caça.

La cabra salvatge és l'espècie més emblemàtica i amb més interès cinegètic. Sovint pot ser observada dalt dels cingles més elevats. Tot i que el seu hàbitat per excel·lència són les zones rocoses, es troba present a tota mena d'hàbitats.

Una altra espècie molt freqüent i abundant és el porc senglar, que ha trobat un hàbitat cada cop més favorable a causa de l'abandó dels masos, dels conreus i de la ramaderia a partir de mitjans del segle passat i de la correlativa extensió del sotabosc, on

El sòl el trobem cobert de fulles d'oró, faig i massanera borda.

La primula vera apareix abans de la brotada de la fulla al faig.

La massanera borda o moixera molt freqüent a la fageda.

l'animal es refugia. La seua presència a les fagedes està relacionada amb la seua predilecció pel fruit de l'arbre, les fages. Altres animals que es poden trobar, tot i que amb densitats moderades, són la rabosa, la fagina o fetgina, la geneta o atzaneta, el teixó, esquirols, etc.

Destaca també la presència d'ocells en aquesta zona dels Ports, tant d'espècies que després d'un llarg trajecte arriben als estius per reproduir-s'hi o per resguardar-se als hiverns de les baixes temperatures d'altres indrets, com d'altres que són sedentaris i que hi passen tot l'any. El picot verd, el tudó, la merla, el gatxo o gaig, la griva, el dinàmic pica-soques blau, el raspinell comú, les melòdiques mallerengues i el pinsà, així com el confiat pit-roig i el cargolet pinten de color i moviment les fagedes dels Ports. El gamarús o caro, amb els seus reclams inconfusibles anuncia l'arribada de la nit.

Entre la fauna invertebrada destaquen espècies cavernícoles amb formes ibèriques molt rares, que a Catalunya només són conegudes als Ports: coleòpters, miriàpodes i aràcnids, a més de la fauna cavernícola de quiròpters. Els mol·luscos mostren una

notable diversitat i singularitat, amb nombroses espècies endèmiques i els artròpodes hi són àmpliament representats per espècies de notable interès.

L'ACCIÓ DE L'HOME

Des de temps immemorials i fins fa poques dècades, els boscos dels Ports van ser explotats per a l'obtenció de fusta, principalment del pi rojal i del pi negral. També la fusta de faig va ser explotada, tot i que de manera menys considerable. L'any 1917, durant una excursió botànica, el prestigiós doctor Pius Font i Quer va observar que la fageda de Serrasoles, situada en una forest de propietat particular, havia estat tallada.

L'obertura de camins de ròssec, com el que puja a les Vallcaneres Altes per Pallerols, el que transcorria pel Barranc de la Fou, el que anava del Coll de l'Assucar al barranc de Lloret o fins al Racó dels Capellans i al barranc de la Vall, va permetre dur la fusta fins a les zones baixes dels Ports, d'on es transportava amb carretes o camions cap a les serradores. Amb un matxo o burros, els rossegadors posaven contínuament a prova les seues extraordinàries habilitats en la pronunciada orografia del terreny. Un o dos troncs per rossegador, l'animal i el trajecte a realitzar, marcaven la quantitat de fusta transportada per dia. Més recentment, els camions van substituir els animals i els transportistes als rossegadors.

El Pare Faig a l'hivern.

EN VEU DELS SEUS CONEIXEDORS MÉS DIRECTES

La poca documentació escrita sobre el faig als Ports obliga a recórrer a la història oral. Les persones que han mantingut vincles diversos amb les fagedes dels Ports –la guarderia forestal, els propietaris, els bosquerols i els rossegadors aporten una possible interpretació de l'evolució morfològica de les fagedes dels Ports durant el segle XX.

Les "fatxeres" o la "fatxera" dels Ports han estat els topònims utilitzats pels habitants de la zona, actualment quasi en desús, tot i que mereixedors de conservats.

La duresa, densitat i flexibilitat de la fusta de faig van propiciar l'aparició de diverses indústries pels pobles dels contorns. Sabem que es van fabricar rodes de carro, perxes per a la roba i peces artesanes de decoració per a mobles.

El gran valor d'un carro per al treball, les comptades peces de vestir mereixedores de ser penjades en aquella època i la reconeguda qualitat de les peces de decoració, feien d'aquesta fusta un recurs quasi insubstituïble i al mateix temps un material de luxe.

La quantitat de faig i l'extensió de terreny que ocupa han variat amb el temps. Durant la primera meitat del

segle XX i probablement des de molt abans, el faig estava dispers i era poc abundant. Com a curiositat, cal assenyalar el que diu l'escriptura de compra-venda de l'any 1935 de la gran finca de les Vallcaneres, que inclou la zona on avui la fageda està més desenvolupada. Hi podem llegir: "Los bosques de pinos que en la descripción de las tres fincas se menciona quedan reducidos a una parte insignificante por haber sido objeto de las cortas reglamentarias casi en su totalidad y el bosque de hayas mencionado en la descripción de la primera finca tampoco tiene realidad porque las condiciones climatológicas y del terreno no permiten su existencia en la comarca" (Miranda, 2001).

Grans boixos, arç blanc, avellaners, moixeres o maçaneres bordes i algun pi rojal compartien terreny amb comptats faigs. L'aïllament entre els mateixos faigs i l'escàs estrat arbori present a la zona no van afavorir un creixement apical d'aquests, sinó més aviat tot el contrari. Un perfecte exemple d'aquests faigs el tenim amb el majestuós Faig Pare.

Quan la desaparició de les fagedes dels Ports semblava un fet evident, hi hagué una gran conscienciació per part de diversos col·lectius. Tanmateix, per l'ordre del DARP de 3 de desembre de 1992 (DOGC 1687 de 28/12/92) es declarà arbre monumental el faig més emblemàtic dels Ports, el "Faig Pare".

La situació d'aquest arbre, al costat mateix de la pista forestal, el convertia en lloc de parada i repòs a la gent que freqüentava la zona i que, meravellada per la seua grandesa, s'hi quedava a menjar. Degut a les contínues parades sota aquell faig el passaren a anomenar "Faig Pare".

Hi ha constància que entre els anys 1956-57 es van tallar per darrera vegada uns faigs, no gaire més d'una trentena per destinar-los a la indústria del moble. Testimonis orals afirmen que els faigs van començar a proliferar a partir d'aquesta última tallada.

Un bon any de fages, unes condicions climatològiques adients i una tallada dels faigs més grans, entre d'altres circumstàncies, podrien haver estat l'origen d'aquesta evolució ascendent que ha caracteritzat els faigs dels Ports en les últimes dècades.

EXPLOTACIÓ RAMADERA A LES FAGEDES DELS PORTS

Des de molt abans de la conquesta cristiana, la ramaderia havia estat una activitat important als Ports. Grans ramats d'ovelles i cabres van anar ocupant zones de pastura per tot el massís. El fred dels hiverns desplaçava els ramats cap a les zones més baixes i a l'estiu, sense l'inconvenient del fred i amb el desgel de les zones d'herbatge, aquells mateixos ramats pujaven als terrenys més elevats. Però la ramaderia, tant la local com la que provenia de poblacions veïnes, ha anat desapareixent dels Ports.

A les zones que ocupen les fagedes hi hagué abundants ramats d'ovelles i cabres que hi pasturaven. De dia, els animals s'alimentaven de les tendreses que la natura es regalava; de nit, les coves i els arrambadors de les fagedes eren sovint casa i corral dels pastors i dels seus ramats. I qui sap si la disminució del nombre de caps de bestiar a partir dels anys 50-60 no pot haver contribuït a l'ascendent evolució de les fagedes dels Ports i al creixement en alçada cada cop més característic en aquestes fagedes.

LA RESERVA NATURAL PARCIAL DE LES FAGEDES DELS PORTS

Les fagedes dels Ports, a causa del seu aïllament històric i de la seua situació, són uns ecosistemes necessitats d'una protecció especial que n'asseguri la perdurabilitat. Des del juny de 2001, estan qualificades de reserva natural parcial, una figura de protecció pensada per espais de petita extensió, però d'un elevat interès científic i ecològic. Aquesta reserva es gestiona des del Parc Natural dels Ports.

L'extensió de la reserva és de 867 ha, situades en els següents municipis: La Sénia (584 ha), Roquetes (187 ha), Tortosa (73 ha) i Mas de Barberans (23 ha). Cal afegir que no tota la superfície està ocupada per fagedes, sinó que la reserva inclou les àrees potencials per al faig i altres comunitats veïnes. Hi ha algun nucli que es troba fora de la figura de reserva.

La Reserva s'encarrega de les tasques de protecció i també s'encarregarà de la investigació necessària per conèixer millor el desenvolupament passat i futur de les fagedes. A curt termini, caldrà cartografiar amb exactitud tots els nuclis de faig; a més llarg termini caldrà seguir l'evolució de les fagedes i estudiar quines són les zones amb potencial per a acollir-les. Amb aquesta finalitat, es preveu la creació de parcel·les permanents dintre dels nuclis, al seu límit i fora dels nuclis de faig. El seguiment d'aquestes parcel·les podrà aportar coneixements sobre l'expansió del faig als Ports. També és interessant caracteritzar l'estat actual de les fagedes amb la mesura de paràmetres com l'edat, els diàmetres, les alçades, cobertures, etc.

Agraïments:

Rafel Balada

(director del Parc Natural dels Ports),

Josep Mª Forcadell Roig

(tècnic d'ús públic i recerca del
Parc Natural dels Ports),

Família Ferreres,

Lluís López Marzo,

Ramon Allepuz i

José Abella.